

thought, which is in fact the potential that enabled him to assess the controverted relation between Classical Philosophy and Patristic Theology.

It is beyond any doubt that, after this brilliant treatise, nothing will be the same with regard to our knowledge of Origen, as well as the evolution of ideas during the first three centuries of the Christian era and the critical interplay between Hellenism and Christianity during the same period. Crucial aspects concerning the History of Philosophy and Theology of this period will have to be written again, in the light of the discoveries and contributions made by this excellent and remarkable piece of work.

Socratis DELIVOYATZIS

Ioanna KUÇURADI (ed.): *Philosophy Facing World Problems*. Philosophical Society of Turkey, Ankara, 1986.

Τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας, κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἔχει στὴν πραγματικότητα δύο ὄψεις.

Τὸ πρῶτο ἔχει γνωσιολογικὸ χαρακτήρα: Ἦδη ἀπὸ τὸ 1905, ἡ κοσμοεικόνα ποὺ ἴσχυε ἀμετακίνητη ἐπὶ αἰῶνες ἄρχισε νὰ καταρρέει. Ἡ Θεωρία τῆς Σχετικότητος κατὰ τὰ τελευταῖα ὀγδόντα πέντε χρόνια συνεχῶς ἐπιβεβαιώνεται, μὲ συνέπειες οἱ ὁποῖες κατὰ τὸ μέγιστο ποσοστὸ τοὺς δὲν ἔχουν γίνει ἀντιληπτές ἀπὸ τοὺς φιλοσοφοῦντες. Ἄν καὶ ἡ περὶ χώρου-χρόνου ἀντίληψη, ποὺ ἴσχυε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Παρμενίδη μέχρι σήμερα, κατέρρευσε, οἱ φιλόσοφοι ἐξακολουθοῦν νὰ σκέπτονται ὡς ἐὰν ὁ κόσμος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ περιγράφει ἡ Νευτώνεια Φυσικὴ. Γνωρίζουν ὅτι αὐτὸ εἶναι λάθος — καὶ τὸ μαθαίνουν ἀκόμη καλύτερα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἴδιοι ἔχουν ἀπὸ καιρὸ φθάσει σὲ ἀδιέξοδο, ἔτσι ὥστε πολλοὶ νὰ μιλοῦν γιὰ τὸ «τέλος τῆς φιλοσοφίας». Βεβαίως ἡ φιλοσοφία ὄχι μόνον δὲν τελείωσε, ἀλλὰ ἀπὸ ὀρισμένες ἀπόψεις εὐρίσκεται μᾶλλον στὶς ἀρχές της. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τελειώσει εἶναι ἡ φρεναπάτη ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ φιλοσοφεῖ κανεὶς μὲ ἄγνοια καὶ ἀγνόηση τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, τῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου ὅπως τὴν περιγράφουν οἱ τελευταῖες λέξεις τῆς σύγχρονης Φυσικῆς.

Τὸ Μηδεὶς Ἀγεωμέτρητος Εἰσὶτω ἰσχύει γιὰ τὴν Φιλοσοφία σήμερα ὅσο ποτὲ ἄλλοτε. Δὲν πειράζει ποὺ τὰ τεμῆνη της βροῖθουν ἀπὸ ἀγεωμετρήτους. Αὐτοὶ θὰ μιλοῦν ἀπελπισμένοι γιὰ τὸ «τέλος τῆς φιλοσοφίας» καὶ θὰ ἀντιμετωπίζουν τὰ ἀδιέξοδα ποὺ συνεπάγεται μία λανθασμένη ἀντίληψη τῆς πραγματικότητος. Διότι σήμερα λαμβάνει χώραν τὸ ἐπόμενο βῆμα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Προσωκρατικῶν. Τότε συνετελέσθη ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν μυθολογικὴν στὴν ἔλλογη σύλληψη τῆς «φύσεως». Ἡ εἰκόνα τοῦ κόσμου

(κυρίως τοῦ χώρου) παρέμεινε ἔκτοτε ἀρκετὰ σταθερὴ καὶ ἀναμφισβήτητη, ἔτσι ὥστε (ἀπὸ τὸν 3ον αἰῶνα π.Χ. καὶ ἔξῃς) νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ φιλοσοφεῖ χωρὶς νὰ θητεύσει προηγουμένως στὸ θεμελιῶδες προαπαιτούμενο τῆς Φιλοσοφίας: τὴν μακρὰ καὶ ἐπίμονη ἐντρύφηση στὰ Μαθηματικά καὶ τὴν Φυσική. Σήμερα ἡ εἰκόνα ἐκείνη τοῦ κόσμου ἔχει καταρρεύσει. Καὶ ἡ ἐντρύφηση αὐτὴ γίνεται πάλι ἡ *conditio sine qua non* γιὰ τὴν εἴσοδο στὸ τέμενος τῆς Φιλοσοφίας. Ὅσοι παραβλέψουν αὐτὴν τὴν ἀναπόδραστη προϋπόθεση, ἀπλῶς θὰ ἀντιμετωπίσουν ἀδιέξοδα (τὰ ὅποια ὅμως εἶναι ἀδιέξοδα προσωπικά τους, ὄχι ἀδιέξοδα τῆς Φιλοσοφίας) ἢ θὰ ἐγκλωδιστοῦν σὲ μίαν ἀτελείωτη βυζαντινολογία χωρὶς οἰαδήποτε οὐσιαστικὴ προοπτική. Εἶναι ἰδιαίτερα διδακτικὸ τὸ παράδειγμα ἐκείνων ποὺ φιλοσοφοῦν ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Χρόνου χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπόψη τὰ νέα δεδομένα τῆς Θεωρίας τῆς Σχετικότητος. Ἡ «μύγα» τοῦ Wittgenstein ἔξακολουθεῖ νὰ πετᾷ ἀπελπισμένη μέσα στὸ κλειστὸ μπουκάλι — ἀπλῶς διότι ἀδυνατεῖ νὰ καταλάβει ὅτι ἐκεῖνο τὸ μπουκάλι ἔχει σπάσει ἤδη ἀπὸ μερικῶν δεκαετιῶν.

Τὸ δεύτερο πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας στὶς μέρες μας χρονολογεῖται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ὁ παραλογισμὸς καὶ τὰ ἐρείπια ἔθεσαν ἐπιτακτικὸ τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἐὰν ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νὰ παραμένει ἐγκλωδισμένη στὰ καθηγητικὰ γραφεῖα καὶ νὰ ἀγνοεῖ τὴν τρέχουσα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα.

Σὲ αὐτὸ τὸ δεύτερο ἐρώτημα ἔρχεται νὰ ἀπαντήσῃ ἀρνητικὰ τὸ βιβλίο ποὺ παρουσιάζουμε. Ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοεῖ τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου — τοῦ συγκεκριμένου καθημερινοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου ποὺ πάσχει καὶ ἐρωτᾷ ἀντιμετωπίζοντας τὸν παραλογισμό ἐνὸς κόσμου ποὺ τὸν πνίγει μὲ τὶς ἀντιφάσεις του.

Τὸ βιβλίο *Philosophy Facing World Problems* ἀποτελεῖ προϊόν μιᾶς τακτικῆς ποὺ ἔχει ἐγκαινιάσει ἡ Unesco ἀπὸ ἐτῶν. Πρόκειται γιὰ τὸ πρόγραμμα Μελέτης τῶν Παγκοσμίων Προβλημάτων καὶ τοῦ Μέλλοντος (Reflection on World Problems and Future-Oriented Studies). Γιὰ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἡ Unesco ὑπέστη κριτικὴ, μὲ ἰσχυρισμοὺς ὅτι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου πολιτικοποιεῖται καὶ ἔτσι παρεκκλίνει ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς ἰδρύσεώς της. Ἀλλὰ συζήτηση ἐπὶ τῆς κριτικῆς αὐτῆς εὐρίσκεται ἔξω ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοῦ παρόντος κειμένου.

Ἡ παροῦσα συλλογὴ μελετῶν, πάντως, ἀποτελεῖ προϊόν Σεμιναρίου, ποὺ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὴν Unesco καὶ ἔλαβε χώραν στὴν Ἀγκυρα, ἀπὸ 7 ἕως 10 Ἰουλίου 1986. Τὴν φροντίδα τῆς ἐκδόσεως ἀνέλαβε ἡ Πρόεδρος τῆς Φιλοσοφικῆς Ἑταιρείας τῆς Τουρκίας, ἡ Ἑλληνίδα (!) Ἰωάννα Κουσουλράδη.

Θεωροῦμε τὸν τόμο αὐτὸ ἐξαιρετικὰ χρήσιμο, ἰδίως πρὸς τὴν

κατεύθυνση αὐτοῦ ποὺ ἀνωτέρω περιγράψαμε ὡς Δεύτερο Πρόβλημα τῆς Φιλοσοφίας σήμερα. Συνιστᾷ ὄντως μία οὐσιαστικὴ προσπάθεια μελέτης καὶ φωτισμοῦ τῶν πραγματικῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετωπίζει ὁ σύγχρονος κόσμος. Ἡ προσπάθεια δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς διανοητικὴ ἄσκηση. Οὔτε ὁ στόχος τῆς εἶναι νὰ σταματήσει ἐκεῖ. Ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ, πέρα ἀπὸ τὴν διάγνωση, νὰ προχωρήσει στὴν κατάρτιση προγραμμάτων ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων ποὺ θὰ ἐπισημανθοῦν. Ἔτσι, ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἐγγίζει χώρους προβλημάτων ἠθικῶν, νομικῶν, ἀνθρωπιστικῶν, οὐχ ἥττον πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ βιοτικῶν. Ὁ συνολικὸς προσανατολισμὸς τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος εὐρίσκεται στραμμένος πρὸς τὸ ὄραμα ἑνὸς κόσμου «ἐλεύθερου ἀπὸ τὴν ἔνδεια καὶ τὸν φόβο». Ἐνα ὄραμα ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀφήσει τὴν κάθε συνείδηση (ιδίως στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες) ἀμέριμνη καὶ χωρὶς ἐνοχές.

Τὸ μέγα πρόβλημα ποὺ προέκυψε μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμο ἀνεφάνη κυρίως ὅταν ἡ πρώτη φάση τῆς ἀνορθώσεως εἶχε συντελεσθεῖ. Ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀφοσίωση στὸν στόχο τῆς ἀνασυγκροτήσεως ἀπὸ τὰ ὑλικά ἐρείπια παρέβλεψε τὶς συνέπειες ἀπὸ τὴν ἀγνόηση αὐτοῦ ποὺ ὀνόμασαν ἀρκετοὶ (καὶ ἐδῶ ἡ Ι. Κουσουράδης) «πολιτιστικὴ διάσταση τῆς ἀνάπτυξης». Ἡ ἀνισόρροπη ἀνάπτυξη τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἓνα φαινόμενο τὸ ὁποῖο ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ ἀρκετούς, ἀπὸ ἀρκετοῦ ἤδη χρόνου. Ἡ ἀξία τοῦ παρόντος τόμου ἔγκειται στὴν συστηματικότερη προσέγγιση στὸ πρόβλημα αὐτό.

Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἀγνόηση τῆς «πολιτιστικῆς διαστάσεως τῆς ἀνάπτυξης» ἔχει δύο ὄψεις:

Ἡ μία προκύπτει ἀπὸ τὰ ὅσα ἡ μεταπολεμικὴ προσπάθεια ἀνασυγκροτήσεως παρέλειψε νὰ πράξει. Ἐν προκειμένῳ παρατηρήθηκε συστηματικὴ ὑποβάθμιση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν μέσα στὸ ἀναθεωρούμενο σύστημα ἀξιῶν τῶν βιομηχανικῶν κοινωνιῶν. Πρακτικῶς αὐτὸ ἐκφράστηκε μὲ τὴν συνακόλουθη συρρίκνωση τῆς διδασκαλίας τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα καὶ τὴν μεταδίδοση πόρων στὴν ἔρευνα καὶ ἀνάπτυξη θεωρητικῶν τομέων τῶν θετικῶν Ἐπιστημῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνταποδίδουν τεχνολογικὲς ἐφαρμογές — καὶ μάλιστα σχετικὰ γρήγορα. Πέραν αὐτοῦ, ὅμως, παρατηρήθηκε μειωμένο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἠθικὲς καὶ κοινωνικὲς συνέπειες τῆς τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως. Ἔτσι ἡ ἐκρηκτικὴ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη ἐγκαθίσταται ἐπιβλητικὰ στὴν ζωὴ ἀνθρώπων καὶ κοινωνιῶν ποὺ ἀπεδείχθησαν ὑπαρξιακῶς ἀπροετοίμαστες καὶ ἀνέτοιμες νὰ τὴν ἀφομοιώσουν δημιουργικά.

Ἡ δεύτερη ὄψη τοῦ προβλήματος τῆς «πολιτιστικῆς διαστάσεως τῆς ἀνάπτυξης» προκύπτει ἀπὸ τὰ ὅσα αὐτὴ πραγματοποίησε. Μετασχηματίστηκε ριζικὰ ὁ ἀστικὸς τρόπος ζωῆς, μὲ συνέπεια ὁ ἄνθρωπος νὰ εὐρεθεῖ

μοναξιασμένο και άλλοτριωμένο ενεργούμενο έκλεπτυσμένων μηχανισμών καταναγκασμού, όπως η Διαφήμιση και η Προπαγάνδα. Έγκαθιδρύθηκε μία παγκόσμια οικονομική τάξη, η οποία βασίζεται στο έκρηκτικό υπόβαθρο λιμοκτονίας μεγάλων τμημάτων του παγκοσμίου πληθυσμού. Η οποία επί πλέον, στηρίζεται στην (κατ' άκρον παραλογισμό) μεταφορά πόρων από τις υπανάπτυκτες στις ανεπτυγμένες χώρες. Για το 1989 υπολογίζεται ότι οι υπερχρεωμένες μη ανεπτυγμένες χώρες θα πληρώσουν συνολικά 30 δις δολάρια στον Βορρά —μέγα μέρος από τα όποια αποτελούν τοκοχρεωλύσια δανείων για στρατιωτικές δαπάνες. Και όλα αυτά, όταν το πρόβλημα της πείνας και του αναλφαριθμητισμού γνωρίζει δραματική επιδείνωση σε όλο και ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές, σε όλο και περισσότερους ανθρώπους.

Ενώπιον όλων αυτών η Φιλοσοφία δεν έχει το δικαίωμα να παραμείνει αδιάφορη. Αυτό άλλωστε είναι και το νόημα της υποστηρίξεως της Unesco προς την προσπάθεια που εκφράζει ο τόμος που παρουσιάζουμε.

Παρά το γεγονός ότι τα θέματα δεν καλύπτουν την έκταση που απαιτεί ή αντίστοιχη έκταση των προβλημάτων, εν τούτοις τίγονται ζητήματα καίρια και σημαντικά.

Ο E. Agazzi θίγει το καίριο θέμα των ήθικων παραγόντων οι όποιοι συσχετίζονται με την ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας.

Η B. Akarsu αναλύει την τεχνολογική ανάπτυξη μέσα στο τοπίο του συγχρόνου πολιτισμού από την όπτική του ανθρώπου, ενώ η H. O. Oguka επιχειρεί μίαν ανάλυση της θέσεως της φιλοσοφίας στην σημερινή ανθρωπότητα.

Ό,τι τρεχόντως θεωρείται ως «πολιτικό» πρόβλημα δεν άπωθειται στο περιθώριο του σχετικού προβληματισμού. Αντίθετα, αντιμετωπίζονται μερικές καίριες πλευρές του. Η I. Kucugadi αναλύει τα Άνθρώπινα Δικαιώματα ως ούσιώδες στοιχείο αυτού που συνήθως αποκαλείται «παγκόσμια προβλήματα». Ενώ πιο εξειδικευμένα αντιμετωπίζεται το θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (A. Ndaw) μέσα σε ένα πλαίσιο απόλυτης αρνήσεώς των: το apartheid. Παράλληλα, ο J. P. Atreya αναλύει τον ρόλο που διαδραματίζει η εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ειρήνη. Και πιο γενικά, ο A. Mercier διερευνά τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις για την επικράτηση της ειρήνης.

Υπάρχει ένα καίριο στοιχείο, το όποιο άφορά στον ρόλο της φιλοσοφίας όπως αναδύεται από τον τόμο αυτό. Η Φιλοσοφία αντιμετώπιζε με τα Παγκόσμια Προβλήματα!

Όταν πολλοί θεωρούν την φιλοσοφία ως ανίκανη να λύσει τα ίδια της τα έσωτερικά προβλήματα... όταν πολλοί θεωρούν ότι ο ρόλος της

φιλοσοφίας είναι να δημιουργεί κάθε στιγμή προβλήματα, χωρίς να παρέχει καμμία λύση τους... — τότε πώς είναι δυνατόν ή φιλοσοφία να αντιμετωπίσει τα μεγάλα «παγκόσμια» προβλήματα; Τοῦτο θὰ ἐσήμαινε ὅτι καλοῦνται οἱ φιλόσοφοι νὰ δώσουν ἀπαντήσεις ἐκεῖ πού καθημερινῶς ἀποτυγχάνουν οἱ πολιτικοί, οἱ οἰκονομολόγοι, οἱ θετικοὶ ἐπιστήμονες, οἱ managers.

Ἄλλὰ μία τέτοια ἀντιμετώπιση τῆς φιλοσοφίας θὰ ἦταν σωστὴ μόνον ἂν τὸ πρόβλημα ἦταν μία καλύτερη καὶ ἀποτελεσματικότερη διαχείριση τῆς Ποσότητος — μέσων, ἐνέργειας, ἰσχύος, οἰκονομικῶν πόρων ἢ κεφαλαίων. Τὰ πράγματα ὅμως δείχνουν ὅτι, παρὰ τὴν ἐξασφάλιση ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων σὲ τεράστιες ποσότητες, τὰ προβλήματα παραμένουν καὶ ἐνίοτε ὀξύνονται.

Ὁ ρόλος τῆς φιλοσοφίας, συνεπῶς, δὲν σχετίζεται μὲ (οὔτε βεβαίως ὑποκαθιστᾷ) τὸ καθήκον τῶν πολιτικῶν ἢ τῶν τεχνοκρατῶν. Ἡ φιλοσοφία στοχάζεται πάνω στὰ κριτήρια γιὰ τὴν υἱοθέτηση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης πολιτικῆς, ἀναζητεῖ τοὺς εὐρύτερους καὶ μονιμότερους σκοποὺς πού τίθενται, διερευνᾷ τοὺς ἐνδεχόμενους περιορισμούς (ἠθικοὺς ἢ ἄλλους), πού θὰ ἔπρεπε νὰ τεθοῦν στοὺς στόχους. Γενικότερα, ἡ φιλοσοφία στοχάζεται μὲ τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους κάτι πρέπει ἢ δὲν πρέπει νὰ γίνει.

Βεβαίως, καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνολογία ἔχουν (καὶ διέπονται ἀπὸ) μίαν αὐστηρὴ ἐσωτερικὴ λογικὴ. Ἄλλὰ αὕτη εἶναι μία λογικὴ πού ἀφορᾷ στὸ συγκεκριμένο θεωρητικὸ ἢ τεχνολογικὸ σύστημα, καὶ ἴσως στὴν σχέση του μὲ κάποια ἄλλα συστήματα: ἀφορᾷ στὴν ἀποτελεσματικὴ χρῆση τῶν πειραματικῶν μεθόδων, τῶν διαφορῶν θεωριῶν, στὴν θέση εὐφυῶν ὑποθέσεων ἢ στὴν κατάληξη σὲ εὐρηματικὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα. Ἄλλὰ οὔτε ἡ ἐπιστήμη οὔτε ἡ τεχνολογία ἀσχολοῦνται μὲ εὐρύτερα ζητήματα, ὅπως ἡ σχέση τῆς τεχνολογίας καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν ἢ ἡ σχέση μεταξὺ τεχνολογίας καὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων· ἢ ἡ σχέση τεχνολογίας καὶ ἀνθρωπισμοῦ· ἢ ἠθικὰ προβλήματα σχετιζόμενα μὲ τὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη· ἢ ἡ σχέση τεχνολογίας, διεθνῶν σχέσεων καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως· ἢ οἱ κοινωνικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Πληροφορικῆς.

Εἶναι ἀνάγκη ὅπως ἡ λογικὴ πού διέπει ἀπλῶς μία ἐπιστημονικὴ περιοχὴ, ἐπεκταθεῖ σὲ μία εὐρύτερη λογικὴ, ἢ ὁποία θὰ εἶναι συμβιβαστὴ ὄχι μόνον μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς ὑποθέσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ οὐσιώδη αἰτήματα τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως.

Ἴδου ὁ χῶρος ὅπου ὁ ρόλος τῆς φιλοσοφίας εἶναι κρίσιμος καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ καμμία ἄλλη δραστηριότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ὁ τόμος τὸν ὁποῖον παρουσιάζουμε ἀποτελεῖ μία πολὺ χρήσιμη συμβολὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Βεβαίως τὸ πρόβλημα ἔχει ἀπὸ καιρὸ τεθεῖ εὐρύτερα. Ὁ δὲ σχετικὸς στοχασμὸς ἔχει ὀδηγήσει στὴν διαμόρφωση τοῦ κλάδου ποὺ ὀνομάζεται Φιλοσοφία τῆς Τεχνολογίας. Ἀξιόλογες μελέτες ἔχουν δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σοβαρὲς δυσκολίες πρὸς τὴν κατεύθυνση ἀναπτύξεως αὐτοῦ τοῦ κλάδου. Διότι οἱ «παραδοσιακῶς» φιλοσοφοῦντες δὲν δείχνουν ἐπιθυμία ἐνασχολήσεως μὲ τὰ προβλήματα τῆς τεχνολογίας —δηλαδή μὲ ἓνα κόσμος τοῦ ὁποίου τὶς ἐπιστημονικὲς προϋποθέσεις οὐσιαστικῶς ἀγνοοῦν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲ πλευρά, οἱ τεχνοκράτες δὲν διαθέτουν φιλοσοφικὴ παιδεία, οὔτε μποροῦν εὐκολὰ νὰ συνθέσουν ἔργα μὲ τὴν δομὴ ἐνὸς φιλοσοφικοῦ κειμένου. Ἔτσι, πρὸς τὸ παρόν, οἱ σχετικὲς προσπάθειες σχεδὸν ἐξαντλοῦνται σὲ συλλογὲς μικρῶν μελετῶν, ὅπως ὁ τόμος ποὺ παρουσιάζουμε.

Ἀκόμη καὶ ἔτσι, ὅμως, τὸ κέρδος δὲν εἶναι μικρό. Διότι τὸ πρόβλημα ἔχει ἤδη τεθεῖ — καὶ ἔχει τεθεῖ κατὰ τρόπο ἑλλογο. Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν δύο τελευταίων αἰώνων ὑπῆρχε μία τυφλὴ πίστη στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας. Ἐθεωρεῖτο ὡς *a priori* δεδομένο ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη παράγει αὐτομάτως εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Πιὸ πρόσφατα ὅμως ἀναπτύχθηκε ἓνα ἀντίθετο ρεῦμα, ἐξ αἰτίας ὀρισμένων συνεπειῶν τῆς τεχνολογικῆς, κυρίως, ἀναπτύξεως. Συνεπειῶν ἄλλοτε ἀπλῶς ἀρνητικῶν, ἄλλοτε ἀνεπιθυμητῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ καταστροφικῶν. Ἡ ἀντίθεση πρὸς τὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη ἔτεινε νὰ λάβει μορφὴ συρμοῦ —πολὺ συχνὰ δὲ μὲ κριτήρια συναισθηματικὰ καὶ ὄχι λογικά.

Ἡ Φιλοσοφία τῆς Τεχνολογίας τηρεῖται πέρα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄκρα — εἴτε τῆς ἄκριτης λατρείας, εἴτε τῆς δεισιδαιμονικῆς ἀπορρίψεως τῆς τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως. Μόνο τότε, ἄλλωστε, εἶναι δυνατόν ἡ φιλοσοφία νὰ συμβάλει οὐσιαστικὰ στὴν ὑπόθεση τῆς σύμμετρης ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας. Καὶ μόνο τότε εἶναι δυνατόν νὰ δείξει τοὺς δρόμους γιὰ τὴν ἀπάλειψη τῶν σημερινῶν ἐντόνων στρεβλώσεων καὶ ἀρνητικῶν στοιχείων αὐτοῦ ποὺ ἀποκαλεῖται «πρόοδος». Καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, ἐργασίες ὅπως αὐτὲς ποὺ συνθέτουν τὸν παρόντα τόμο ἀποτελοῦν οὐσιώδη συμβολή.

Παναγιώτης ΤΖΑΜΑΛΙΚΟΣ

Μανώλη ΜΑΡΚΑΚΗ, *Φιλοσοφία τοῦ Πνεύματος*, Τόμος Α', Ἀθήνα, «Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων», 1989, 446 σελ.

Στὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἔργο ὁ κ. Μαρκάκης προσεγγίζει τὸ πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς αὐτοσυνειδησίας στὸν ἐλληνικὸ χρόνο (ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως τὸν

